

ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО: ВІД «НІЧОГО ПРИВАТНОГО» ДО «НІЧОГО ПУБЛІЧНОГО?»

Практика застосування законодавства потерпає від розбіжностей в нормативних актах. В пресі, на науково-практичних конференціях щоразу зазначається, що до цього часу нашому законодавству притаманні недостатня наукова аргументованість окремих положень, суперечності між різними статтями одного й того ж закону, не кажучи вже про різні, відсутність термінологічної єдності. Тому воно потребує ґрунтовного вдосконалення, як змістовного, регулятивного, системного, техніко-юридичного, стилістичного, так і з точки зору того, наскільки в законі повно і послідовно виражені інтереси зацікавлених в ньому осіб. Це стосується, зокрема, цивільного та господарського законодавства. Одним із шляхів такого вдосконалення, якщо не найкращим, є кодифікація.

Зараз, як відомо, розроблені проекти нового Цивільного і Господарського кодексів, але їх автори не дійшли згоди щодо їх розмежування. В дискусії, що розгорнулася з цього приводу, зазначалося, що Конституція України зафіксувала низку принципів політичної та економічної демократії. На базі цих положень і мають бути розроблені та вдосконалені спеціальні закони. Законодавство як система правових актів має бути цілісним, несуперечливим, побудованим на засадах як публічного, так і приватного права¹.

У зв'язку з цим підкреслювалося, що останнім часом набувають особливого значення проблеми кодифікації і в першу чергу законодавства, що регулює відносини в сфері економіки — господарські, підприємницькі тощо. Саме тому відповідно до Концепції судово-правової реформи в Україні, схваленої Верховною Радою ще у 1992 р., було розпочато розроблення проектів Господарського і Цивільного кодексів, роботу над якими вже завершено.

Незважаючи на те, що за ці роки політико-економічна ситуація в країні певною мірою змінилася, реаліями нашого часу залишається значний державний сектор народного господарства, хоча вже існує і далі розширюється приватний. Ці економічні реалії і є тим критерієм, який треба використати для відповіді на запитання: які кодекси мають становити законодавчу основу змішаної економіки, як вони будуть співвідноситись між собою. І, здавалось б, само собою зрозуміло,

¹ Див.: Господарські і підприємницькі відносини в економіці України та їх правове забезпечення//Право України. 1996. № 11. С. 10.

що система законодавства в сфері економіки не може зводитись лише до якоїсь однієї галузі або до одного кодифікаційного акта.

Всупереч з вищенаведеним висловлюється думка, згідно з якою сьогодні у будь-якій країні не існує жодних підстав — ні економічних, ні юридичних — для створення двох кодексів — Цивільного та Господарського (чи Комерційного). Цивільний кодекс, вважають цивілісти — прихильники цієї позиції, має охоплювати своїм регулюванням на єдиних засадах усю сукупність приватних відносин, в тому числі в сфері підприємництва.

Навіть нині, зазначається в передмові до проекту Цивільного кодексу України, коли основні концептуальні підходи щодо проекту Цивільного кодексу дістали підтримки переважної більшості правничої громадськості, не припиняються спроби окремих посадових осіб та науковців розмити правові підвалини громадянського суспільства шляхом роздріблення єдиного Цивільного кодексу на окремі «маленькі» («хуторські») кодекси, наприклад, так звані «Господарський», «Житловий» та ін.

Все право України, як і право всіх сучасних цивілізованих держав, на думку авторів проекту Цивільного кодексу, має чітко поділятися на право приватне і право публічне. З цього, вважають вони, виходить і Конституція України, в якій центральними є норми про права і свободи людини, а всі інші її норми покликані слугувати забезпеченню цих прав і свобод.

Проект Цивільного кодексу з цієї точки зору — це кодекс приватного права, згідно з яким мають діяти всі ділянки громадянського суспільства, як особи фізичні, так і особи юридичні (організації). У зв'язку з цим необґрунтованими є пропозиції про паралельне, тобто поряд із Цивільним кодексом, прийняття Господарського (Комерційного) кодексу.

Різні підходи до вирішення цієї проблеми — це нормальне явище в умовах демократії. Але для відстоювання своєї точки зору належить використовувати переконливу аргументацію, виявляти терпимість до висловлення інших думок. А хіба можна вважати переконаливими такі «аргументи» на адресу своїх опонентів: «Теоретична суперечка, що тривала більш 50-ти років між «цивілістами» та «господарниками» в колишньому СРСР, закінчилась через обставини — розпад СРСР та ринкові перетворення в економіці незалежних держав. Розвиток ринкових відносин потребує вже рецептів світового масштабу, світового досвіду, а не таких рекомендацій наших

«господарників», що ґрунтуються на практиці адміністративно-командної економіки»¹.

На чому ґрунтується це твердження? Виходить, що «цивілісти» «перекувались» у «ринковиків», а «господарники» залишилися на минулих позиціях. Але ж це не відповідає дійсності.

А чого варто таке висловлювання: «В Україні прибічники радянського господарського права витрачають зусилля на прийняття саме Господарського (Комерційного) Кодексу»². Напрошуються запитання до автора: де він відшукав в Україні прибічників радянського господарського права? Чи не відгонить це, за словами Рене Давида з аналогічного приводу, «наївним комплексом переваги»³?

Чомусь дехто з правників вважає зайвим при висловлюванні своєї думки так і зазначати: «на мою думку...» Чи, може, це дійсно зайве? Гадаємо, що ні, якщо виходити з правил етики і правової культури.

Можна навести й інші приклади такого зневажливого ставлення до науково обґрунтованих проєктів. Мимоволі спадає на думку, що за адміністративно-командної системи правники одностайно і схвально відзивались на кожний випадок законотворення, а зараз ми є свідками протилежного. При підготовці нових законодавчих актів, конче потрібних в нових економічних умовах, окремі правники чи їх групи займають непримиренні позиції щодо поглядів інших. І особливо прикротє, що ця непримиренність частіше за все пояснюється їх суто корпоративними інтересами, упередженнями, амбіціями.

Слушно зазначаючи, що полеміка щодо Цивільного і Господарського кодексів, на жаль, не завжди об'єктивна і справедлива, Я. Шевченко пише: «Давайте предметно розглянемо суть вказаної полеміки і покажемо справжнє обличчя двох проєктів Кодексів»⁴. Проєкт Цивільного кодексу, нагадує вона, визначає предмет свого регулювання — майнові та особисті немайнові відносини, у тому числі відносини, які складаються у сфері підприємництва.

Але ж серед правників, в тому числі цивілістів, є прихильники того, що регулювання підприємницьких відносин варто винести за межі Цивільного кодексу. Такий погляд висловлений, наприклад, О. Пушкіним та В. Селівановим. На їх думку, крім Цивільного кодексу в умовах переходу до

¹ Довгерт А. З виступу за «круглим столом»: Господарські і підприємницькі відносини в економіці України та їх правове забезпечення//Право України. 1996. № 11. С. 14.

² Там же.

³ Рене Давид. Основные правовые системы современности. М., 1988. С. 91.

⁴ Шевченко Я. Полеміка навколо кодексів//Уряд. кур'єр. 1997. 22 трав.

ринкової економіки необхідно створювати і кодифіковані акти типу Торгового чи Підприємницького кодексу, бо майнові відносини в сфері підприємництва відрізняються від загальноцивільних майнових відносин тим, що вони виражають не одноразові акти, а цикл дій суб'єктів цих відносин, що повторюються в часі, по виробництву продукції, її реалізації, виконанню робіт, наданню послуг¹. Хіба ця позиція не заслуговує на увагу? Але вона ігнорується.

Що ж виходить: справжнє обличчя цих проектів — це те, яке вбачається Я. Шевченко (та її одностайним — слід розуміти). Відстоюючи прагнення охопити в Цивільному кодексі «сферу приватного права, яке охоплює дуже широке коло відносин», Я. Шевченко вважає, що публічно-правове регулювання господарської діяльності мусить бути, але ці норми повинні зосереджуватися в окремих законах: про податки, про реєстрацію юридичних осіб, про інші види реєстрації, про ліцензування, про антимонопольну діяльність та ін.

Знову ж таки виходить, що приватноправове законодавство заслуговує на кодифікацію, а публічно-правове — ні. В чому ж полягає «предметний розгляд суті полеміки щодо Цивільного і Господарського кодексів»? «Перекладення на Господарський кодекс регулювання господарської діяльності, — стверджує авторка, — далеко не безвинна акція — зовсім іншими стають засади господарської діяльності». Чому? Тому, виявляється, що «вони лише приблизно — за модною назвою зветься «комерційними», насправді ж в тому чи іншому вигляді поновлюється «вертикаль» командно-адміністративних відносин, значно розширюється можливість застосування владно-управлінського регулювання, посилюється державний вплив у сфері господарської діяльності».

Отож, не па думку авторки, а «насправді» зосередження норм, що регулюють відносини в сфері підприємництва, у Господарському кодексі значно розширить можливість «застосування владно-управлінського регулювання», посилить «державний вплив у сфері господарської діяльності».

Але ж, по-перше, чи завжди посилення державного впливу в сфері господарської діяльності є негативним явищем в сучасних умовах? По-друге, щоб вести мову про недоліки проекту Господарського кодексу, треба саме предметно проаналізувати його відповідні норми. Я. Шевченко цього не ро-

¹ Див.: *Пушкін О., Селіванов В.* Відносини підприємництва: правовий статус їх суб'єктів//Право України. 1994. № 5—6. С. 9. Щоправда, ці автори потім дещо відійшли від цієї позиції (див.: *Пушкін О., Селіванов В.* Про співвідношення проектів Цивільного і Господарського (Комерційного) кодексів України//Уряд. кур'єр. 1995. 26 вер.).

бать. Так, мабуть, легше доходити висповку, що собою являє цей кодекс «насправді».

Але якщо проаналізувати хоч деякі норми проєктів Цивільного та Господарського кодексів? Якими, наприклад, слід вважати ст. ст. 54, 73 проєкту Цивільного кодексу? В них йдеться про державну реєстрацію фізичної особи як підприємця та юридичної особи. То до яких норм треба віднести ці статті, щоб забезпечити приватноправову «чистоту» цього кодексу? Його автори обмежуються вказівкою на те, що право фізичної особи на зайняття підприємництвом випливає з моменту державної реєстрації та що юридична особа підлягає державній реєстрації у порядку, який визначається законом про реєстрацію.

В проєкті ж Господарського кодексу у відповідній статті теж визначається, що господарюючі особи підлягають державній реєстрації, але, крім цього, в ній зазначено, де проводиться ця реєстрація, що діяльність незареєстрованої організації забороняється, що відмова в реєстрації може бути оскаржена, що порядок і строки проведення державної реєстрації, склад документів, які подаються для цього, розмір реєстраційного збору визначаються Кабінетом Міністрів України.

То якими нормами зручніше користуватись? Відповідь очевидна. Так для чого ж «препарувати» правову матерію, штучно відокремлювати приватно-правові «речовини» в ній від публічно-правових?

Чи можливо взагалі здійснити ідею ізоляції приватно-правових норм і зосередження їх у Цивільному кодексі? Ще в дореволюційній юридичній літературі зазначалося, що відділення норм приватного права від норм публічного права з наукової точки зору видається необхідним¹. Але в цьому існують певні труднощі² і, додамо від себе, немає ніякої необхідності намагатися це зробити в законодавстві. Як слушно зазначає Г. Пронська, розмежування публічного і приватного права — це проблема системи права, а не законодавства. Жоден кодифікаційний акт, в тому числі й проєкт Цивільного кодексу, не обходиться без поєднання норм приватного і публічного права³.

¹ Див.: Юшкевич В. А. Торговое право. Томск, 1902. С. 17.

² Див.: Гольбке В. Торговое право и гражданское уложение//Журнал гражданского и уголовного права. 1884. Книга седьмая. С. 68.

³ Див.: Пронская Г. О профессионализме и нравственности в научном споре//Закон и бизнес. 1997. 10 сент.

Гадаємо, що саме тут зусилля і будуть марно втраченими. Якщо донедавна ми нічого приватного не визнавали¹, то це не означає, що зараз треба подаватись у протилежний бік.

Що ж до поділу права на приватне та публічне, то він визнається ще з часів Стародавнього Риму. Але ж цей поділ виходить з вельми загального критерію: приватне право регулює відносини, що забезпечують приватні інтереси, а публічне — сукупний (публічний), загальнодержавний інтерес.

Відомий російський юрист М. Коркунов свого часу писав, що римляни зводили відміну приватного від публічного права до різниці охоронюваних інтересів, поділяючи саме інтереси на приватні і загальні. Але перш за все не можна протиставити інтереси загальні і приватні. З одного боку, інтереси тільки і існують у окремих людей. Загальний інтерес є ні що інше, як та чи інша сукупність приватних інтересів. В цьому розумінні можна вести мову про те, що все право встановлено заради охорони інтересів окремих осіб, тобто приватних інтересів. З другого боку, правова охорона надається тим інтересам окремих осіб, які мають більш-менш загальне значення. В такому аспекті можна сказати, що будь-яке право охороняє загальні інтереси².

Погляди сучасних авторів багато в чому збігаються з вищеведеними. Так, В. Сіренко виходить з того, що загальними інтересами є суспільні інтереси як інтереси громадянського суспільства, тобто інтереси перш за все окремих членів суспільства і колективів (приватні інтереси). Ці інтереси не співпадають із загальнодержавними. Зміст суспільного інтересу полягає в тому, що задоволення потреб одного суб'єкта лежить в межах необхідних дій або інших можливостей другого, і тому перший, щоб задовольнити свою потребу, змушений шукати шлях до другого. Суспільний інтерес охоплює всі потреби суспільства і всі можливі засоби їх задоволення. Сутність же загальнодержавного інтересу не може охоплювати все суспільство в цілому, він обмежений правовим регулюванням суспільних відносин. Загальнодержавний інтерес охоплює лише ту сферу суспільних потреб, які держава визнає загальнозначущими і першочерговими³.

До зазначеного слід додати, що і саме поняття «інтереси» не має загально визначеного змісту. Ця категорія використо-

¹ За відомою лєнінською формулою: «Мы ничего частного не признаем, для нас все в области хозяйства есть публично-правовое, а не частное»// Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 44. С. 398.

² Див.: Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права СПб., 1898. С. 165—183.

³ Див.: Сіренко В. Ф. Интересы — власть — управление. К., 1991. С. 111, 113.

ується представниками різних суспільних наук, часто вживається в літературі, але дещо по-різному тлумачиться. Так, психологи розглядають інтерес як стан свідомості людини, обумовлений психічним ставленням особистості до предмета як до чогось для неї цінного, принадного. Соціологи трактують інтереси як явище соціальне. Деякі економісти визначають економічні інтереси людей як об'єктивну категорію, обумовлену їх ставленням до засобів виробництва та місцем в суспільному поділі праці¹.

В економічній літературі висловлена також думка, що економічні інтереси є усвідомлені об'єктивні цілі і умови господарювання. При такому підході виходить, що «інтереси суб'єктивні за формою, а об'єктивні за змістом»².

Подібні міркування висловлені і деякими правниками³. Інтерес у праві, за висловом одного з них, — це інтерес, завжди опосередкований свідомістю. Тому, характеризуючи його, слід визнати, що ця правова категорія є категорією об'єктивно-суб'єктивною⁴.

Все це — варіанти об'єктивно-суб'єктивної концепції, де об'єктивним виступає необхідність задоволення потреб суб'єкта, а суб'єктивним — усвідомлення цієї необхідності і свідомий пошук засобів та способів задоволення потреб⁵.

Деякі автори, говорячи про об'єктивний характер інтересів, самі себе спростовують. Так, на думку А. Екімова, об'єктивно існуюча орієнтація на створення і засвоєння предмета потреби і являє собою інтерес⁶. В цьому та інших подібних випадках виникає враження, що інтерес зводиться до потреб. Нічого іншого не можна сказати, коли, наприклад, соціальний інтерес визначається як об'єктивна нуждимість суб'єкта в економічних, політичних або культурних благах⁷. Бо нуждимість — це і є потреба, а інтерес — це відображення у сві-

¹ Див.: Л. И. Абалкин. Политическая экономия социализма — научная основа экономической политики КПСС. М., 1983. С. 40.

² Див.: Ракитский Б. Реформа управления и диалектика интересов//Экон. газ. 1988. № 43.

³ Див.: Шейдлин Б. В. Сущность советского права. Л., 1959. С. 44; Керимов Д. А. Философские проблемы права. М., 1972. С. 121—133; Грибанов В. Н. Интерес в гражданском праве//Сов. государство и право. 1967. № 1. С. 51; Патюлин В. А. Государство и личность в СССР. М., 1972. С. 81—89; Степанян В. В. Значение категории интереса для социалистического правотворчества//Проблемы совершенствования советского законодательства. М., 1976. № 7. С. 37 та ін.

⁴ Див.: Губин Е. П. Понятие интереса в гражданском праве//Вестн. МГУ. Сер. II. Право. 1980. № 4. С. 61.

⁵ Див.: Сиренко В. Ф. Вказ. праця. С. 6.

⁶ Див.: Экимов А. И. Интересы и права в социалистическом обществе. Л., 1984. С. 6.

⁷ Див.: Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Л., 1968. С. 29.

домості людини його потреби. Таким чином, саме усвідомлені потреби виступають у виді інтересів, бажань, які лежать в основі цілеспрямованих дій.

Інтерес у праві (юридичний інтерес) визначається і закріплюється за допомогою різних правових засобів. При цьому носії інтересів можуть розраховувати на їх охорону і захист. Але для закріплення певних інтересів, скажімо, в законі, вони мають бути правильно визначені законодавцем, а цього можна досягти тільки тоді, коли їх висловлюють самі носії інтересів.

За часів адміністративно-командної системи стверджувалося, що наші закони — це вираз волі народу, приймаються в його інтересах, а чим керувався при цьому законодавець? Груповими або відомчими інтересами. Та й як могло бути інакше в той час, коли проекти законів не виносились на обговорення широкого загалу.

Ця традиція, на жаль, зберігається і зараз. З позиції прихильників концепції об'єктивності інтересів — все правильно. Законодавець може тлумачити ті чи інші інтереси на свій розсуд або на розсуд певних фракцій у Верховній Раді. Якщо ж інтереси — категорія суб'єктивна, то для їх виявлення треба залучити їх носіїв, виносити проекти законів на обговорення тих верств населення, інтереси яких мають бути в них закріплені.

Якщо підсумувати все вищенаведене, то напрошуються такі висловки.

1. Автори проекту Цивільного кодексу, виходячи з тези, що все право України має чітко поділятися на право приватне і право публічне, запевняють, що це — кодекс приватного права. Цим вони, як вже зазначалося, намагаються перенести проблему класифікації права, зокрема, поділу його на приватне і публічне, на законодавство. Але ж систематизація (в тому числі й кодифікація) законодавства не може дублювати систематизацію, розмежування права на галузі. Тут мають братись до уваги, крім галузевої «чистоти», доцільність, зручність користування та ін. Крім того, і самі норми права «чітко» поділити на приватні і публічні — завдання вельми проблематичне. Сподіватись на його розв'язання — означає спрощувати проблему. Переплетіння приватного і публічного в праві у наш час, як зазначається в новітній літературі, стає все складнішим і топкішим.

2. Автори проекту Цивільного кодексу та їх прихильники виходять з того, що приватне право в наш час має домінуюче, пріоритетне значення. Якщо раніше ми не визнавали нічого приватного, то тепер — нічого або майже нічого пуб-

лічного. Між тим публічне право продовжує слугувати інтересам громадянина і суспільства. За його допомогою держава реалізує та охороняє ті загальні засади, без яких неможливі розвиток економіки і культури, цілісність і сталість держави¹.

3. З точки зору користувачів майбутнього Цивільного кодексу неприйнятною є ідея про те, що він «має охопити своїм регулюванням на єдиних засадах усю сукупність приватних відносин, в тому числі й підприємництва». Хоч би яким емним цей кодекс не був за змістом, він не зможе в повному обсязі охопити значну кількість особливостей правового регулювання відносин в сфері господарської діяльності і підприємництва. Тому деякі цивілісти висловлюють думку про доцільність поряд з Цивільним кодексом мати й Господарський (Комерційний) кодекс чи Кодекс про підприємництво.

І зовсім не зайвим було б винесення на обговорення цього та інших питань, пов'язаних з кодифікацією цивільного та господарського законодавства, широким загалом правників — як науковців, так і практичних працівників шляхом опублікування авторських обґрунтувань концептуальних засад проєктів цих кодексів.

4. В полеміці не варто удаватися до таких виразів, що Господарський кодекс — це «троянський кінь для українського суспільства», господарське право — це «другий Чорнобиль», «ядерна бомба» для України, або «Ванька-встанька», якого били Вишинський, Бюро ЦК ЖПСР, а він піднімає голову². Це не аргументи. І «биття» ними зараз проєкту Господарського кодексу, господарського права взагалі не принесе лаврів тим, хто намагається це робити.

5. Не є переконливим і «аргумент» авторів Цивільного кодексу про те, що створення його як «єдиного і універсального» відповідає загальносвітовій законодавчій традиції. Адже такої традиції не існує. По-різному у світі вирішуються питання кодифікації законодавства. Ще в дореволюційній Росії, як і в більшості тогочасних держав, торгове законодавство являло собою повне змішення приватних і публічних норм права³.

Сучасні ж прихильники приватноправової «чистоти» Цивільного кодексу лякають читачів тим, що за проєктом Господарський кодекс — це симбіоз публічних і приватних правил, підпорядкованих державним і регіональним планам і ба-

¹ Див.: Тихомиров Ю. А. Публічне право. М., 1995.

² Див.: «Ванька-встанька», «Русская матрешка», «Кривое зеркало» г-на Ломайко, или снова о месте и роли Гражданского кодекса в становлении нового украинского права//Зеркало недели. 1997. 5 апр.

³ Див.: Гольбке В. Вказ., праця. С. 68.

лансам матеріальних і фінансових ресурсів, і пропозиція щодо його прийняття є «надзвичайно небезпечною»¹. А що ж тут небезпечного? Саме таким і повинно бути господарське законодавство, якщо ми бажаємо уникнути подальших негативних наслідків недостатнього державного регулювання господарських, підприємницьких відносин, які вже зараз завдали відчутної шкоди економіці².

Небезпечнішим здається крутий поворот від «нічого приватного» до «нічого публічного» в регулюванні економічних відносин, який запропонований авторами проекту Цивільного кодексу і широко розрекламований ними в пресі. Тому слід уникати крайнощів і визначити в майбутньому законодавстві оптимальне співвідношення методів публічно-правового і приватноправового регулювання.

Надійшла до редколегії 17.10.97

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ

А. ГЕТЬМАН, проф. НЮА України

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ

Екологічне планування розглядається законодавством України як одна із функцій державного управління у сфері екології. Відповідно до п. 3 ст. 116 Конституції України на Кабінет Міністрів України покладено забезпечення політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки і природокористування. Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують виконання державних і регіональних програм охорони довкілля (п. 3 ст. 119 Конституції).

Слід зазначити, що екологічне планування є одним з важливих елементів, що складаються в державі ринкових відносин. Про це свідчить досвід розвинутих країн Європи, Америки та Азії, де в державних планах розвитку економіки перед-

¹ Див.: Головатий С., Довгерт А. Щоб родило правове поле. Новий Цивільний кодекс України — найпріоритетніший акт для реформування українського права//Уряд, кур'єр. 1996. 14 груд.

² Приклади цього наведені, зокрема, в статтях: Притико Д., Джунь В. Как упорядочить хозяйственный механизм//Закон и бизнес. 1997. 24 сент.; Винник О. Захист суспільних інтересів в процесі здійснення підприємницької діяльності//Предпринимательство, хозяйство и право. 1997. № 9. С. 14.